

Különgyűjtemények

Az MTA Könyvtárának létrejöttét és fejlődését alapításától kezdve meghatározták a különféle hagyatékok, adományok, valamint a fenntartó szervezet működésével kapcsolatos dokumentumok. Ezek jelentős része nem a törzsállományban kapott helyet, hanem különgyűjtemények meghatározó elemévé vált. E gyűjtemények kincseibe nyerhetünk bepillantást a következő négy írásban.

Boross Klára

Az Akadémiai Könyvtár 16. századi gyűjteménye

Az antikva fogalma és a legrégebb muzeális könyvanyag számbavétele

Az „antikva” szó eredetileg egy betűtípust jelentett: a latin szövegek írására a 15. században, először itáliai nyomdászok által metszett forma, mely egyesíti magában az ókori feliratokon fennmaradt, és a karoling írásreform által kidolgozott, könnyen olvasható, tiszta, elegáns írásképet. A nyomdászok törekvése egybeesett az antik szerzők szövegeinek filológiai igényes, gyakran modern kommentárokkal ellátott kiadásával és a könyvkiadás széles körben való elterjedésével a 16. században. A régiségen túl ez a másik kézenfekvő magyarázata annak, hogy e század könyvterméséte ma már átfogóan az *antikva* szóval jelöljük.

Gutenberg találmánya, a szedésnyomás segítségével előállított nyomtatványok időben első csoportját, az ősnymtatványokat – latinos, azaz nemzetközi nevükön az incunabulumokat – már igen korán, a 18/19. század során szinte minden nagyobb gyűjteményben külön kezdték számon tartani. Formai jellegzetességeik és régiségük – hogy a könyvnyomtatás első ötven évéből származnak, azaz 1500 végéig hagyták el a sajtót – indokolta ezt a megkülönböztetett bánásmódot. Számbavételük is, akár általános bibliográfiára, akár egy-egy könyvtár ősnymtatványainak katalogizálására gondolunk, elkezdődött a 19. század folyamán. *L. Hain*, *W. A. Copinger* és *D. Reichling* egymásra épülő ősnymtatvány-bibliográfiáját még ma is használják, hivatkoznak rá. A 20. század monumentális vállalkozása, a „*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*” (GW) úgy kezdte meg valamennyi, 1501 előtt előállított könyv roppant igényes, részletekbe menő leírását – minden felkutatható variánsával együtt –, hogy egyúttal számba veszi összes

fellelhető példányukat is. Időközben, a számítógép adta lehetőségekkel élve, nagyon jól használható adatbázist épített a *British Library*: ez az *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC), amely elérhetővé tesz minden mérvadó forrást is: a GW kimerítő leírásának linkjét, az egyes országok, a legnagyobb gyűjtemények katalógusait.

A „bölcönyomtatványok” (*Wiegendrucke*) ügye tehát megoldódni látszik (mintegy 30 000 nyomtatvány kb. félmillió példányáról van szó). Mélységében természetesen még mindig kimeríthetetlen ez a kutatásterület is, a variánsok, a példányleírások, az illusztrációk, a kötés, a tulajdonosjegyek, egyáltalán: a proveniencia kérdése változatlanul, sőt egyre inkább érdekli a művelődéstörténet kutatóit. Bizonyára nagy érdeklődéssel fogadja majd a régikönyves szakma az *Akadémiai Könyvtár* ősnymtatványainak hamarosan megjelenő, s Magyarországon egyedülálló katalógusát is.

S mi a helyzet az időben ez után következő 16. század nyomtatványainak feltérképezésével kapcsolatban? [1] A nemzetközi gyakorlat a 20. század második felétől kezdve legfontosabb vállalkozásaiban egyre inkább a századonkénti felmérést alkalmazza. Az utóbbi évtizedekben a régikönyves munkálatok egyértelműen legfontosabb terepévé a 16. század könyvtermésének regisztrálása vált. A nagyságrendeket illető becslések egybehangzóak: az ősnymtatványok 50 éve és a teljes 16. század nyomdatermékeinek aránya a nagy könyvtárakban 8–10-szeres az utóbbiak javára. S ha meggondoljuk, hogy az incunabulumokat – méltán – két évszázadon át övezte a kutatók lankadatlan érdeklődése, akkor akár reménytelennek is tűnhetne, hogy a roppant méretű antikvaanyagot belátható időn belül át lehessen tekinteni. Azonban e mun-

kában egyre több kitűnő segédletre támaszkodhunk. Eleinte nyomtatott formában jelentek meg a legnagyobb nyomdászati múlttal rendelkező országok bibliográfiái. Legfontosabbak közülük a német nyelvterület hatalmas és kiváló színvonalú bibliográfiája, a *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (VD 16); az itáliai nyomdászat felmérésére a *Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo* (EDIT 16) vállalkozott. Ma már mindkettő azóta is folyamatosan bővülő internetes adatbázis, azonosító kódjuk használata kötelező a nyomtatványok leírásakor. Más országok (Franciaország, Belgium, Lengyelország, Csehország stb.) nyomdai termésének azonosítására szintén vannak segédleteink, amelyekre hivatkozunk illik.

A magyarországi gyűjtemények legfontosabb viszonyítási alapja a leggazdagabb régi könyvanyagot őrző nemzeti könyvtárunk antikvakatológusa, a *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur* (BNH Cat.), amelyre azonos nyomtatvány esetén mindig hivatkozunk.

A magyar muzeális gyűjtemények közül egyelőre még csak a kisebbek és a közepes méretűek közül mondhatják el néhányan, hogy befejezték 15–16. századi nyomtatványaik földolgozását. A nagy állományt őrző könyvtárak még dolgoznak a feltáráson. A már elkészült leírások elérhetők az intézmények online katalógusában, de a hatalmas anyag rendszerezése a teljes állomány földolgozásának befejeződéséig még várat magára. E munkába ma már a katalogizáláson túl beletartozik az egyes példányok egyedi jellegzetességeinek leírása is. A művelődéstörténeti-olvasmánytörténeti kutatások, a régi gyűjtemények rekonstrukciójának igénye megköveteli az egyes darabok provenieneciájának tisztázását, azaz a régi tulajdonosi bejegyzések, exlibrisek, pecsétek leírását, értelmezését és a történeti kötéseket meghatározását. Ezek az adatok a könyvtárak adatbázisában kitűnően kezelhetők, rendszerezhetők.

Antikvák az Akadémiai Könyvtár Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében

Az Akadémiai Könyvtárban már a 19. század végén az ősnymtatványokhoz hasonlóan elkülönítve tárolták a régi magyar könyveket, Szabó Károly hármas felosztása szerint (*Régi Magyar Könyvtár I, II és III* – különválasztva a nyelvi, területi és

személyi hungarikumokat). Nálunk e gyűjtemények elnevezése RM I, II, illetve III, *Apponyi Sándor* elképesztően gazdag magyar vonatkozású könyvtárának (külföldi szerzők idegen nyelven, külföldön megjelent magyar vonatkozású munkái) mintájára a 20. század első felében létrejött nálunk is az ún. RM IV gyűjtemény.

Nemzeti könyvtárunkban a 20. század közepén elindult a nyelvi és területi hungarikumok közös, modern, minden föllelhető példányt számon tartó, annotált bibliográfiája, a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNY).

Az így „kimaradt” személyi hungarikumok és az ún. „magyar vonatkozású” könyvanyag közös számontartását és kezelését indokolja, hogy az utóbbiak között a feldolgozás során igen gyakran fedezünk föl az RMK III. körébe tartozó nyomtatványt, tehát olyat, amelynek szerzője hungarusnak bizonyult. 2008-ban jelent meg az e tekintetben mérvadó névjegyzék [2].

Amikor a nemzetközi könyvtörténeti érdeklődés homlokterébe egyre inkább a 16. századi könyvek kerültek, időszerűvé vált a könyvtár törzsanyagából leválogatni – talán az ősnymtatványok periódusának mintájára – a következő ötven év nyomtatványait. Az 1960-as évek során állt föl az *Ant.* jelzetet viselő, több mint 1200 kötetes gyűjteményrész. Később, amikor a nemzetközi gyakorlatban az 1600-as év vált egyértelmű határponttá, a következő fél évszázadban nyomtatott könyveket is kiemelték elődeink. Ezek a Régi Könyvek Gyűjteményének raktárában hat számjegyű, numerus currens jelzetet kaptak.

Ekkortájt került – tárgyánál fogva – mintegy 50 darab 16. századi könyv a *Keleti Gyűjteménybe*. Akad köztük duplum, de könyvtárunkban egyedüli példány is. Az egységes adatbázisban történő földolgozás antikváinknak ezt a történetileg kialakult, a tárolást illető széttagoltságát „kiegyenlíti”, s lehetővé válik, hogy betekintést nyerjünk e különlegesen gazdag könyvanyag fő jellegzetességeibe, megismerkedve eredetével, értékelnünk tudjuk rétegeit és egyedülálló ritkaságait.

16. századi könyvgyűjteményünk fő jellegzetességei – a befogadott nagyobb hagyatékok időrendje szerint [3]

Az Akadémia régi gyűjteményének első és igen gazdag rétegét a Teleki család tagjainak egymás-

tól némileg eltérő indíttatású gyűjtőszervevényének köszönheti. Az ő gyűjteményeikre egyaránt jellemző a modern, felvilágosult, természettudományos érdeklődés (*Teleki József*, 1738–1796), az enciklopédikus jelleg tudományszervezői szándékkal és a bibliofil igényességgel (*Teleki László*, 1764–1821). E két tekintélyes, egymásra épülő, megörökölt, 30 000 kötetes könyvanyagot ajánlotta föl Teleki József (1792–1855) testvérei nevében is 1826. március 17-én a frissen megalakult *Tudós Társaságnak*. Az értékes családi gyűjtemény 16. századi könyveit vizsgálva gyönyörűen kirajzolódik Erdély 16–18. századi értelmiségi rétegének (főiskolai rektorok, tanárok, püspökök, orvosok etc.) könyves műveltsége. Csak néhány nevet említünk: *Cornides Dániel* (1732–1787) könyvtára, *Bod Péter* (1712–1769), a *Bölöni*, *Kendeffy* és más tekintélyes családok tagjai, vagy kevésbé ismert, de örömteli felfedezést jelentő nevek a possessor-bejegyzések között, például *Gyulaffy Lestár* (1556–1606), *Báthory Zsigmond* titkára, diplomatája, *Georg Deidrich* (?–1603/1608) szepeni rektor, majd unitárius prédikátor, *Valentinus Radecius* (1550 k.–1632) kolozsvári unitárius püspök. Családi szálak révén gyakori a Teleki-könyvtár darabjainak felvidéki provenienciája is.

Az alapítás utáni években az Akadémián a tudományszervezés megkívánta könyvbeszerzések mellett megindult a reformkorra jellemző, hazafias buzgalomtól vezérelt felajánlások, ajándékozások sora. E korszakban a *Batthyány* család két nagyobb adománya a legjelentősebb. 1838-ban *Batthyány Gusztáv* (1803–1883) ajándékozott 30–40 000 kötetet, majd miután fölmerült, hogy e gyűjtemény csekély értékű, öccse, *Kázmér* (1807–1854) még saját 3000 kötetével igyekezett kipótolni azt. Ma már tudjuk, hogy ez a könyvanyag nagy értékeket rejt, hiszen a két adományozó nagyapja, *Batthyány Tódor* (1729–1812) különleges földrajzi, műszaki és technikatörténeti gyűjteményét is magába foglalja. [4] Köztük van például *Kopernikusz* „*De revolutionibus orbium coelestium libri sex*”-ének 1566-os baseli kiadása. [5]

Maga Teleki József is folyamatos vásárlásokkal támogatta a Tudós Társaság már önállóan fölállított könyvtárát, így 1832-ben *Kresznerics Ferenc* magvásárolt, gazdag könyv- és éremgyűjteményével, 1850-ben pedig a *Bibliotheca Palatinalis Vindobonensis* duplumaiból származó aldina-kollekciójával ajándékozta meg az Akadémiát.

16. századi nyomtatványaink következő, igazán jelentős gyarapodása a neves műgyűjtő, *Ráth*

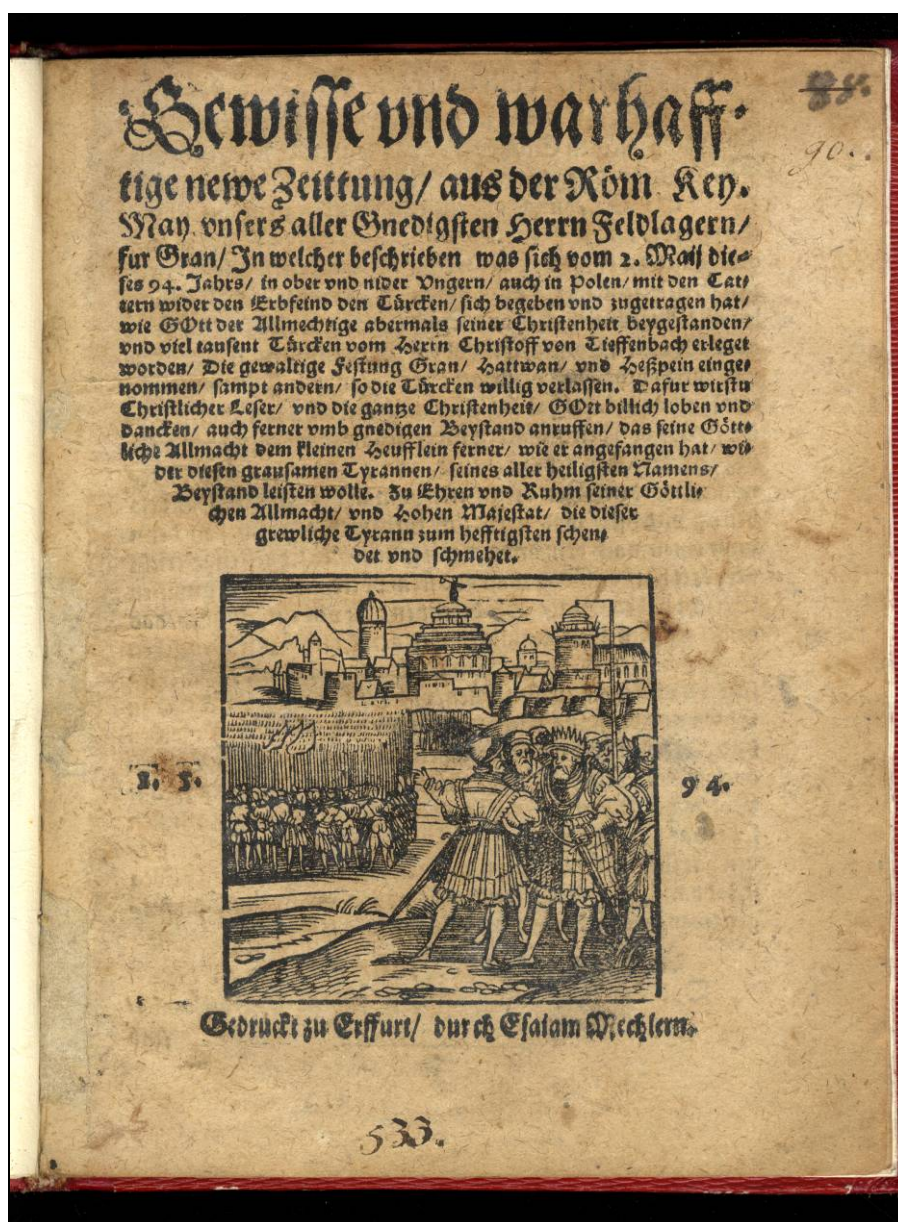
György (1828–1905) kitűnő hungarika-könyvtárának befogadása volt (1905). [6] A külföldi, leginkább német antikváriumokban megbízottai által fölkeresett és megszerzett magyar nyelvű, nyomtatású, szerzőségű és vonatkozású, tehát a Szabó Károly-féle elrendezésben az Akadémiának ajándékozott, s szándékának megfelelően azóta is egyben tartott gyűjtemény jobbára igen ritka nyomtatványokból áll. Hasonló módon, sok évtizedes szenvedélyes és kitartó gyűjtőmunkával jutott óriási és igen értékes bibliotékájához gróf *Vigyázó Sándor* (1825–1921), sokszorosára növelve apja, *Bojári Vigyázó Antal* (1793–1861) könyvtárát. A bibliofil Sándor az Akadémiának szánta gyűjteményét, s fia, *Ferenc* (1874–1928) – tiszteletben tartva apja szándékát – hasonlóan végrendelkezett: egész vagyonát, s vele különleges, számos ritkassággal büszkélkedő 17 000 kötetes könyvtárát az Akadémiára hagyta. [7] Van még egy tekintélyes egysége régi könyveinknek: azok, amelyeket az 1950-es évek elején a *Római Magyar Akadémia* ún. *Fraknoi-könyvtár*ából „a pusztulás veszélye” elől az akkori magyar kulturális élet nagyjai Budapestre szállítottak. [8] Ez az anyag is bővelkedik hungarikumokban, s természetesen olasz reneszánsz szerzők műveiben – gyakori olasz vonatkozású bejegyzésekkel.

Kincsek az Akadémiai Könyvtár antikvári között

Ha röviden szeretnénk jellemezni 16. századi könyveink különböző gyűjteményrészekben lévő, de a feldolgozás során folyamatosan egységes adatbázisba kerülő teljességét, a következő arculat rajzolódik ki. Mint minden nagyobb régikönyvgyűjtemény, természetesen mi is szép számban őrzünk „standard” nyomtatványokat: ebbe a körbe tartoznak a klasszikus auktorok gyönyörű tipográfiajú szövegkiadásai, igényes filológiai apparátussal, például a velencei *Manuzio* család három generációjának, a párizsi *Josse Bade* és a *Petit*-nyomdák termékei, és persze *Henri Estienne* kézre álló könyvecskéi a görög szerzők köréből, továbbá a filológus *Zsámboki János*nak a *Plantin-officinában* megjelent kiadványai. Könyvtárunk neves mecénásai fontosnak tartották azt is, hogy megszerezzék a bibliotékájuk fényét emelő reprezentatív, összefoglaló történeti munkákat, atlaszokat, a történelem és az irodalom nagy alakjainak arcképcsarnokait. E szép, igényes, számos metszetet tartalmazó albumok gyakran több példányban is megvannak, hiszen minden gyűjtő törekedett rá, hogy megszerezze ezeket.

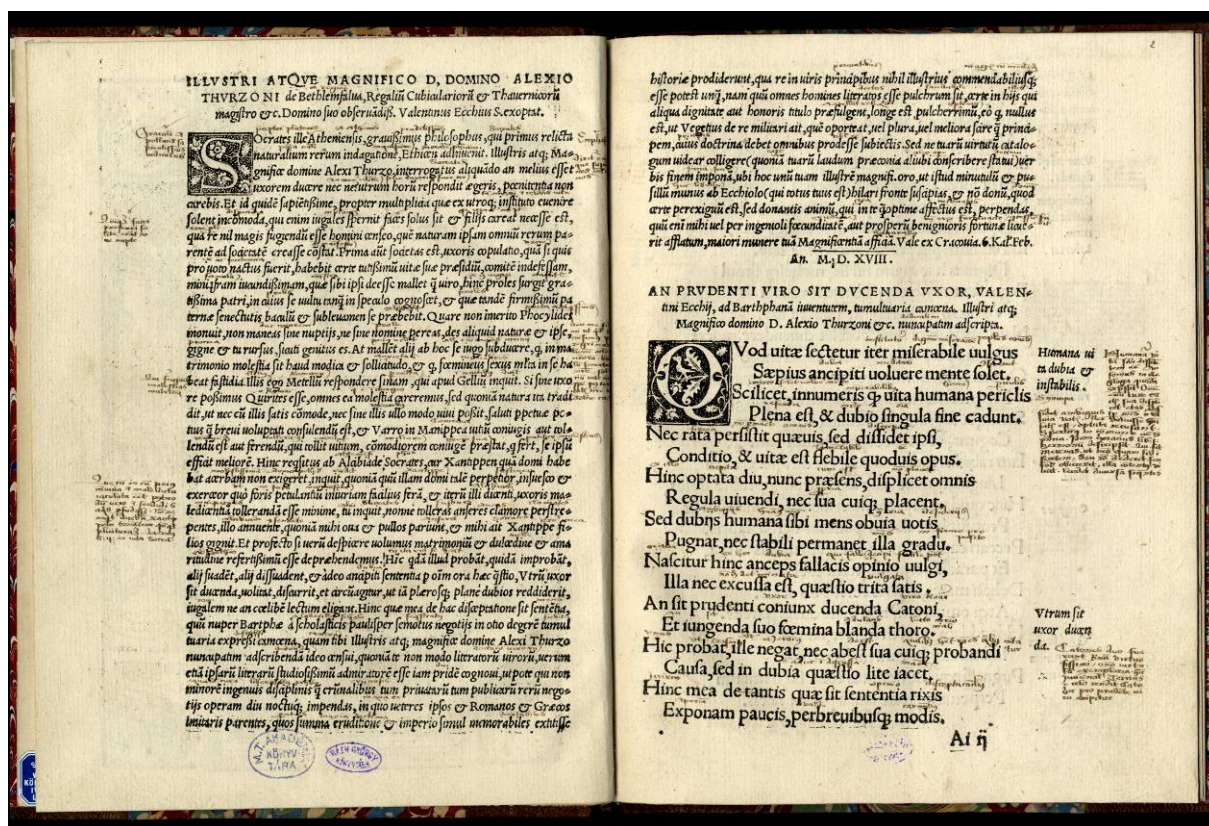
Mindezekén túl az Akadémiai Könyvtár antikva-gyűjteménye néhány területen nyújthat még izgalmas felfedezéseket a korszak történelmének és szellemi életének kutatói számára. Az egyik a reformáció irodalmának feltűnő gazdagsága. Mind a lutheri, németországi, mind a kálvini, genfi irányzat tekintélyes számú, olykor igen ritka nyomtatvánnyal képviselteti magát – ezek magyar peregrínusok külföldi szerzeményei, vagy 19. századi, főként német antikváriumokból származnak.

Sok olyan, jobbára aprónyomtatvány-terjedelmű, kevés példányban fennmaradt könyvecske is található 16. századi állományunkban, amelyek gyönyörűen megrajzolják a korabeli közép-európai szellemi élet erővonalait. A neolatin költészet bécsi, krakkói, boroszlói stb. művelői eleven magyar kapcsolatokat is ápoltak (1. ábra), ezt az ajánlások, üdvözlő versek magyar szerzői és címzettjei is igazolják.

1. ábra V. Eck műve, egyetemi jegyzetekkel

(Ráth 1575. ECK, Valentinus: Utrum prudenti viro sit ducenda uxor. Cracoviae : per H. Vietorem, [1524] – Sűrűn glossázott nyomtatvány, alighanem a krakkói egyetemi előadásokon készült jegyzetekkel, ahol V. Eck tanított)

2. ábra RM IV 307.

Gewisse und warhafftige neue Zeittung ... Zu Erfurt : E. Mechler, 1594. – vsz. eddig nem regisztrált nyomtatvány a tizenöt éves háború idejéről, Esztergom ostromáról

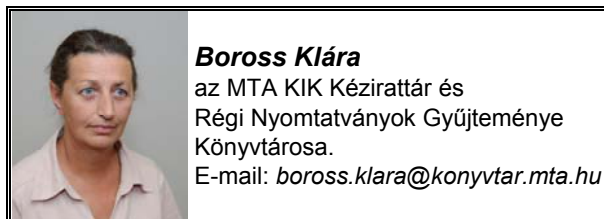
Nagy erőssége magyar vonatkozású gyűjteményeinknek a nyugat-európai közvéleményt a magyarországi hadieseményekről tájékoztató rölapok bősége. Hazánk zaklatott századának jelentősebb törökellenes harcait számos, főként a délnémet városokban, különféle szövegvariánsokkal napvilágot látott nyomtatvány adja hírül. Mivel ezek aktualitása gyorsan elmúlt, s olvasóik kevésbé törekedtek megőrizni őket, mára rendkívül kevés példányban maradtak fenn. E kiadványaink közel egynegyede magyarországi unikum, s szép számmal akad közöttük olyan is, amelyből nem találtunk regisztrált példányt a világhálón elérhető adatbázisokban (2. ábra). Az *unikum* szóval azonban ajánlatos óvatosan bánnunk, hiszen például a VD 16 adatbázisa is folyamatosan bővül, ahogy korábban ismeretlen nyomtatványok létre je fény derül. A már csak online elérhető tételeik száma mára megközelíti a 30 000-et. Nem lehetetlen, hogy rövidesen az MTA Könyvtár és Információs Központ ritka, 16. századi kiadványai közül több is szaporíthatja majd az ilyen új felfedezések számát.

Irodalom

- [1] BORSA Gedeon: A 16. századi nyomtatványok átfogó bibliográfiai regisztrálásának lehetősége. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980. p. 131–151.
- [2] WIX Györgyné: Régi magyarországi szerzők. Szerk. és befejezte P. Vásárhelyi Judit. Budapest, OSZK, 2008.
- [3] F. CSANAK Dóra: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. = MKSz, 75.köt. 1959. p. 47–73. Uő: A Telekiek gyűjteménye. In: Örökségünk, élő múltunk. Budapest, MTAK, 2001. p. 11–33. RITÓÓKNÉ SZALAY Ágnes: Az Akadémia könyvtárának régikönyv-gyűjteménye. = MKSz, 93. köt. 1977. p. 14–24.
- [4] F. CSANAK Dóra: Az Akadémiai Könyvtár története... 1959.
- [5] FARKAS Gábor Farkas: Kiegészítések a hazai Kopernikus-példányok sorsáról. = MKSz, 126. köt. 2010. p. 112–115.
- [6] RÁTH György Régi Magyar Könyvtára. Kiad. Özv. RÁTH Györgyné, Budapest, 1905.

[7] TÖMÖRY Pál: A Vigyázó család könyvgyűjteményei.
= MKSz, 124 (2008) p. 192–196.

[8] TULOK Magdolna: A százéves Római Magyar Akadémia Fraknói-könyvtárának viszontagságai. =
Könyvtári Figyelő, 41. köt. 1995. p. 68–75.

Beérkezett: 2013. III. 21-én.

2016-ra a táblák megelőzik a PC-ket

A *Gartner* piackutató cég elemzői úgy vélik, hogy három éven belül leáldozhat az asztali számítógépek korszaka és a szerepüket egyre inkább a táblagépek vehetik át.

Ranjit Atwal, a Gartner kutatási igazgatója elmondta, hogy 2016-ra az eladott tábla PC-k száma meghaladja majd az értékesített asztali konfigurációk és notebookok számát, azonban a legtöbb eladott készülék okostelefon lesz. A piackutatók előrejelzése alapján fokozatosan el fog mosódni a határ a különböző képernyőméretű táblák és az okostelefonok között. A Gartner arra számít, hogy az idén világszerte 2,4 milliárd PC-t, táblagépet és okostelefont értékesítenek majd, mindez 9 százalékkal több, mint tavaly. Tábla PC-kből 197 millió eszközt adhatnak el, ez 69,8 százalékos növekedést jelentene 2012-höz képest. A mobil- és okostelefonokból 1,9 milliárd darab talál majd gazdára, ez 6,9 százalékos plusz lesz az előző esztendőhöz képest.

Device Type	2012	2013	2014	2017
PC (Desk-Based and Notebook)	341 263	315 2299	302 315	271 612
Ultramobile	9 822	23 592	38 687	96 350
Tablet	116 113	197 202	265 731	467 951
Mobile Phone	1 746 176	1 875 774	1 949 722	2 128 871
Total	2 213 373	2 411 796	2 556 455	2 964 783

Világszintű szállítások (ezer darab) – a PC csökken, a táblagép erősen nő

A nagy vesztesek a számítógép- és a notebookgyártók lehetnek. Idén 3,5 százalékkal kevesebbet adhatnak el ezekből a termékekből, az értékesített mennyiség 339 millió lehet. A csökkenő folyamat nem egy átmeneti trendet jelent, hanem azt mutatja meg, hogy hosszú távon miként változnak meg a felhasználói szokások. A változás az operációs rendszerek piacán is megmutatkozik majd, tehát nem csak arról lesz szó, hogy a PC-k helyére új hardverek lépnek, hanem a szoftveres környezet is változni fog. Az Android piaci részesedése jelenleg az összes kategóriát figyelembe véve 35,7 százalék, ami 2017-re 49,5 százalékra nőhet. A Windows piaci részesedése ugyanakkor 19,3 százalék lehet, míg a MacOS-é és az iOS-é együtt 17 százalék.

Operating System	2012	2013	2014	2017
Android	497 082	860 937	1 069 503	1 486 619
Windows	346 457	354 410	397 533	570 937
iOS/MacOs	212 899	293 428	359 483	504 147
RIM	34 722	31 253	27 150	24 121
Others	1 122 213	871 718	702 786	396 959
Total	2 213 376	2 411 796	2 556 455	2 964 783

Fontos trendek még a számítási felhőtechnológia és a mobil alkalmazások, ezek a következő 2-3 évben még inkább meghatározóvá válnak a mindennapok során.

/SG.hu Hírlevél, 2013. április 8., <http://www.sg.hu/>

(B. Bné)